

ชุมชนบ้านโปงกับการจัดการ ความมั่นคงด้านอาหาร

Ban Pong and Food Security Management

กิ่งแก้ว ทิศตั้ง
Kingkaew Tistueng

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1. ศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในประเด็นผักและผักพื้นบ้านในชุมชน 2. ค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือน จากการศึกษาพบว่า สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารและความหลากหลายทางชีวภาพของบ้านโปง ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางมีความมั่นคงทางอาหารอยู่ในระดับที่ดี กล่าวคือผักพื้นบ้านและผักเศรษฐกิจยังเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน การตัดสินใจในการเลือกปลูกยังเป็นของคนที่อยู่ในชุมชนโดยเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมการบริโภคของคนในชุมชน รวมถึงองค์ความรู้ในเรื่องการเก็บเมล็ดพันธุ์ การเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูก

ส่วนรูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหารเป็นเรื่องของการจัดการความรู้โดยชุมชน โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารผ่านการปลูกพืชผักสวนครัวภายในบริเวณบ้านของตนเอง การปรุงเมนูที่ประกอบไปด้วยผักพื้นบ้านที่สามารถเก็บหาจากบริเวณบ้านซึ่งชุมชนถือว่าเป็นรูปแบบการสร้างความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมและบริบทของชุมชน

คำสำคัญ

ความมั่นคงทางอาหาร การจัดการความรู้ รูปแบบ
การมีส่วนร่วม

Abstract

This research had 2 objectives that were 1) to study the situation of food security in vegetable and indigenous crop in the community 2) to find the model of food security management reducing the risk of food insecurity and economic dimensions of household. From the study found that the situation of food security and biodiversity of Ban Pong community, Patan Nakrua subdistrict, Maeta district, Lampang province was at good level which the indigenous and economic crops an important communities, here natural resources. The decision on what cultivation belonged to community and linked to consume culture of community including body of knowledge on saving seeds and appropriate location.

Regarding, model of food security management, a knowledge management by community. The local residents participated to find model of food security via raising vegetables in their own yard and cooking with indigenous crop came from household. These were models of food security appropriated to community context.

Keywords

food security, knowledge management, model, participation

● บทนำ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 เป็นต้นมาความมั่นคงทางอาหารถือเป็นประเด็นที่ทุกประเทศให้ความสนใจ ถึงแม้ว่าความมั่นคงทางอาหารจะถูกกล่าวถึงแต่ทว่ายังมีประชาชนที่อยู่ในหลายพื้นที่บนโลกต้องเผชิญกับภาวะการขาดแคลนอาหาร อาหารแพง ปนเปื้อนสารพิษ เกิดวิกฤติอาหารโลก ขึ้นในปี พ.ศ. 2551 ตามที่องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) (2013:8-10) ได้คาดการณ์ไว้ โดยวิกฤติอาหารที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อประชาชนและทำให้สัดส่วนคนจนเพิ่มมากขึ้น มีการวิเคราะห์สาเหตุของวิกฤติอาหารที่จะเกิดขึ้นบนโลกกว่ามาจากสาเหตุหลายประการนับตั้งแต่การลดลงของพื้นที่ที่ใช้ในการทำการเกษตร โดยแสดงผ่านการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน จากการขยายตัวของเมืองที่มีอัตราการขยายตัวมากขึ้น ตลอดจนถึงมีการเปลี่ยนแปลงที่ดินสำหรับปลูกพืชอาหารเป็นการปลูกพืชสำหรับทำน้ำมันเชื้อเพลิง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบริโภคของคนในสังคม การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของโลกที่เชื่อมโยงการเพิ่มและลดของผลผลิตพืชอาหาร

สำหรับชุมชนบ้านปาง หมู่ที่ 2 ตำบลป่าตันนาคร้าว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปางมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 258 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 808 คน จากการสำรวจบริบทชุมชนประชากรร้อยละ 90 ของประชากรทั้งหมดของชุมชนบ้านปาง ประกอบอาชีพการทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนาและเพาะปลูกผักขาย แต่จากสภาวะการณ์ในปัจจุบันชุมชนบ้านปางมีการเปลี่ยนแปลงจากภาวะความทันสมัย มีวัฒนธรรม การบริโภคนิยม การค้าเชิงพาณิชย์ที่ได้เข้ามาในชุมชนอย่างรวดเร็ว ทำให้คนในชุมชนบ้านปางต้องเผชิญกับความเสี่ยง ความไม่ปลอดภัยต่อสุขภาพโดยเฉพาะในเรื่องของการบริโภคอาหารที่ไม่ปลอดภัยจากสารเคมีที่ใช้ในการเกษตร โดยผักที่คนในชุมชนปลูกก็มีสารพิษเจือปนอยู่ แม้ว่าชุมชนบ้านปาง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาคร้าว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง จะ

มีพื้นที่เพื่อใช้ในการผลิตผัก และผักพื้นบ้านที่อยู่ตามเรือกสวน บริเวณบ้าน แต่ปัจจุบันเริ่มมีการใช้สารเคมีในการผลิตผักเพิ่มสูงขึ้น และอาจมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งนี้ทำให้ชุมชนต้องพบกับความไม่มั่นคงทางด้านอาหาร ทั้งจากเงื่อนไขของการผลิตเพื่อขาย และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตพืชผักที่อดีตไม่นิยมใช้สารเคมี หากแต่ปัจจุบันมีเงื่อนไขของการผลิตเพื่อขายเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญจึงเป็นส่วนสำคัญที่มีผลทำให้เกษตรกรในชุมชนหันมาใช้สารเคมีในการผลิตพืชผัก

บทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอเรื่องสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร บริเวณชุมชน ในประเด็นพื้นที่ในการปลูกผัก ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านปงหมู่ 2 ตำบลป่าต้นนาคร้าว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง และรูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน ตลอดจนสะท้อนสถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารในประเด็นการปลูกผัก ผักพื้นบ้าน ตลอดจนการพยายามนำเสนอรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผ่านข้อเสนอของคนในชุมชนซึ่งเขาเป็นเจ้าของชุมชน และเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

● แนวคิด

สำหรับบทความชิ้นนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นความมั่นคงทางอาหาร ทั้งนี้เพื่อที่จะทำความเข้าใจแนวคิด และงานวิจัยเพื่อสังเคราะห์เป็นกรอบแนวคิด โดยแบ่งเป็นประเด็นดังนี้ ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน และรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม

พระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 ได้ให้ความหมายของคำว่า ความมั่นคงทางอาหาร ว่าหมายถึง “การเข้าถึงอาหารที่มีอย่างเพียงพอสำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ อาหารที่ปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมตามความต้องการตามวัยเพื่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา และความคงอยู่ของฐานทรัพยากร อาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติหรือเกิดภัยพิบัติ สาธารณภัย หรือการก่อการร้าย อันเกี่ยวเนื่องจากอาหาร”

นอกจากนี้ ทรงสิริ วิจิรานนท์ และคณะ (2555, อ้างถึงใน เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันเรืองศรี และคณะ, 2559 : 22-25) ได้ให้ความหมายของความมั่นคงทางอาหารในงานวิจัยเรื่อง วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารท้องถิ่นได้ว่า หมายถึง ความสามารถพึ่งตนเองทางอาหารในการจัดการอาหาร การจัดหาวัตถุดิบในการนำมาประกอบอาหาร การแปรรูปอาหาร รูปแบบการปรุงอาหาร ประเภทอาหาร สำหรับอาหาร และวัฒนธรรมการรับประทานอาหาร

ในขณะเดียวกัน ไกรสิทธิ์ ตันติศิรินทร์ (2554:12-16) ได้ชี้ให้เห็นว่า ความมั่นคงด้านอาหารมีความสำคัญ ตั้งแต่ระดับ บุคคล ครอบครัว ชุมชน ประเทศ ภูมิภาค และในระดับนานาชาติ ทั้งนี้หากไม่ดูแลจะเกิดความเสี่ยง ในเรื่องทรัพยากรได้ ดังนั้นต้องมีการรวมกลุ่มเพื่อผลิตอาหาร ที่เชื่อมโยงกับความ ต้องการของผู้ต้องการในตลาด ซึ่งสามารถช่วยให้เกษตรกรสามารถมีความมั่นคงในชีวิตได้ ตลอดจนได้นำเสนอข้อมูลความมั่นคงด้านอาหาร ที่สะท้อนผ่านแผนภูมิห่วงโซ่อาหาร เชื่อมโยงไปสู่ความมั่นคงด้านอาหาร ซึ่งประกอบไปด้วย ประเด็นที่สำคัญ คือ การใช้ที่ดิน การจัดการน้ำความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสัตว์ (พันธุกรรม) โภชนาการสำหรับพืชสัตว์ การควบคุมและการป้องกันโรคพืช และสัตว์ โดยอธิบายว่าปัจจัยดังกล่าวข้างต้น เป็นเสมือนต้นน้ำที่ต้องได้

รับการดูแลควบคู่กับการจัดการที่ดี จะนำไปสู่อาหารปลอดภัย

อย่างไรก็ตามจากการทบทวนนิยามความหมาย เรื่องความมั่นคงทางอาหาร จะเห็นถึงความสำคัญของอาหารต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ไม่ใช่เพียงเพื่อการบริโภค และการค้าขาย หากแต่ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร โดยปัจจัยการเข้าถึงอาหารต้องประกอบด้วยมิติเชิงกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนมนุษย์ต้องมีความมั่นคงทางอาหารในทุกระดับ ทั้งในเรื่องการมีอาหารที่พอเพียง การเข้าถึงอาหาร การใช้ประโยชน์จากอาหาร และการมีเสถียรภาพของอาหาร ที่จะนำไปสู่ความมั่นคงด้านอาหาร

● ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน

สำหรับแนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องความมั่นคงด้านอาหารระดับชุมชน มีนักวิชาการได้ให้ความหมาย หลักการ ตลอดจนวิธีการประเมินภาวะความมั่นคงด้านอาหารระดับชุมชน นับตั้งแต่ Winne and Fisher (1997:8) กล่าวว่าแนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกิดขึ้นจากการขยายตัวของแนวคิดความมั่นคงทางอาหารเดิมให้ครอบคลุมถึงระดับชุมชน โดยความมั่นคงทางอาหารของชุมชนมีความสัมพันธ์กับบริบทของพื้นที่ในแต่ละชุมชน ที่จะส่งผลต่อปริมาณ คุณภาพและราคาของสินค้าอาหารภายในชุมชน กล่าวได้ว่าความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและทรัพยากรภายใต้บริบทของชุมชนในระยะยาว นอกจากนี้ Hamm และ Bellows (2003:23) ให้ความหมายความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนว่าหมายถึง สถานะที่คนในชุมชนทุกคนได้รับอาหารที่ปลอดภัย มีภาวะโภชนาการที่ดี เป็นการยอมรับในทางวัฒนธรรม ได้อย่างเพียงพอ โดยระบบอาหารที่ยั่งยืน ซึ่งส่งเสริมให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ สร้างเป็นความเป็นธรรมทางสังคมและส่งเสริมการ

ตัดสินใจแบบประชาธิปไตย ทั้งนี้เรื่องความมั่นคงทางอาหารของชุมชนจึงมีเรื่องความแตกต่างของชนิดอาหารในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน ระบบการผลิตและการบริโภค ที่เป็นตัวสะท้อนความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นนั้นว่าความยั่งยืนหรือไม่

● ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร

สำหรับดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร ศจินทร์ ประชาสันต์ (2552:26-28) ได้เสนอว่าหมายถึง ชุดของปัจจัยที่ใช้วัดมิติใดมิติหนึ่งหรือหลายมิติของความมั่นคงทางอาหาร ที่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพที่เป็นอยู่ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหรือผลลัพธ์ที่ได้จากมาตรการแทรกแซง โดยพัฒนาการที่สำคัญของการพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารมี 3 ลักษณะได้แก่ 1) จากความพอเพียงของอาหารสู่ประเด็นการเข้าถึงอาหาร เนื่องจากในระยะแรกที่แนวคิดความมั่นคงทางอาหารถูกมองว่าเป็นปัญหาของการขาดแคลนอุปทาน ดัชนีที่ใช้เป็นหลักจะอยู่ในรูปของส่วนต่างระหว่างปริมาณผลผลิตอาหารและความต้องการอาหาร ของประชากรในระดับภูมิภาคหรือประเทศ หรือที่เรียกว่าตารางสมดุลอาหาร (food balance sheet) ส่วนในระดับย่อยลงไป คือระดับครัวเรือนและปัจเจกจะใช้ภาวะโภชนาการเป็นดัชนีวัดความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากความเชื่อที่ว่าขาดแคลนอาหารในระดับมหภาคจะส่งผลกระทบต่อให้เกิดภาวะทุพโภชนาการ 2) จากการวัดภววิสัย (objective) สู่อัตวิสัย (subjective) พัฒนาการในส่วนนี้ได้รับอิทธิพลมาจากงานศึกษาเรื่องความยากจน ซึ่งได้หันมาให้ความสำคัญกับการพึงประสงค์การณของของคนจน แทนที่จะวัดจากมูลค่าที่เป็นตัวเงินแบบเดิม ดัชนีความมั่นคงทางอาหารโดยอัตวิสัยคือ ดัชนีที่อยู่บนฐานของความรู้สึกหรือการรับรู้หรือประสบการณ์ของครัวเรือนหรือปัจเจก

ซึ่งยังรวมถึงการให้ความสำคัญกับคุณค่าและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ทางอาหาร 3) จากการใช้ดัชนีตัวแทน (proxy) สู่ดัชนีพื้นฐาน (fundamental) การวัดความมั่นคงทางอาหารในงานจำนวนมากมักใช้ดัชนีตัวแทน เช่น ระดับรายได้ ปริมาณ ทั้งนี้ผู้วิจัยนำแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนถึงตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารเข้ามาอธิบายความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านปางผ่านการวิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร ตลอดจนการค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยชุมชนมีส่วนร่วม

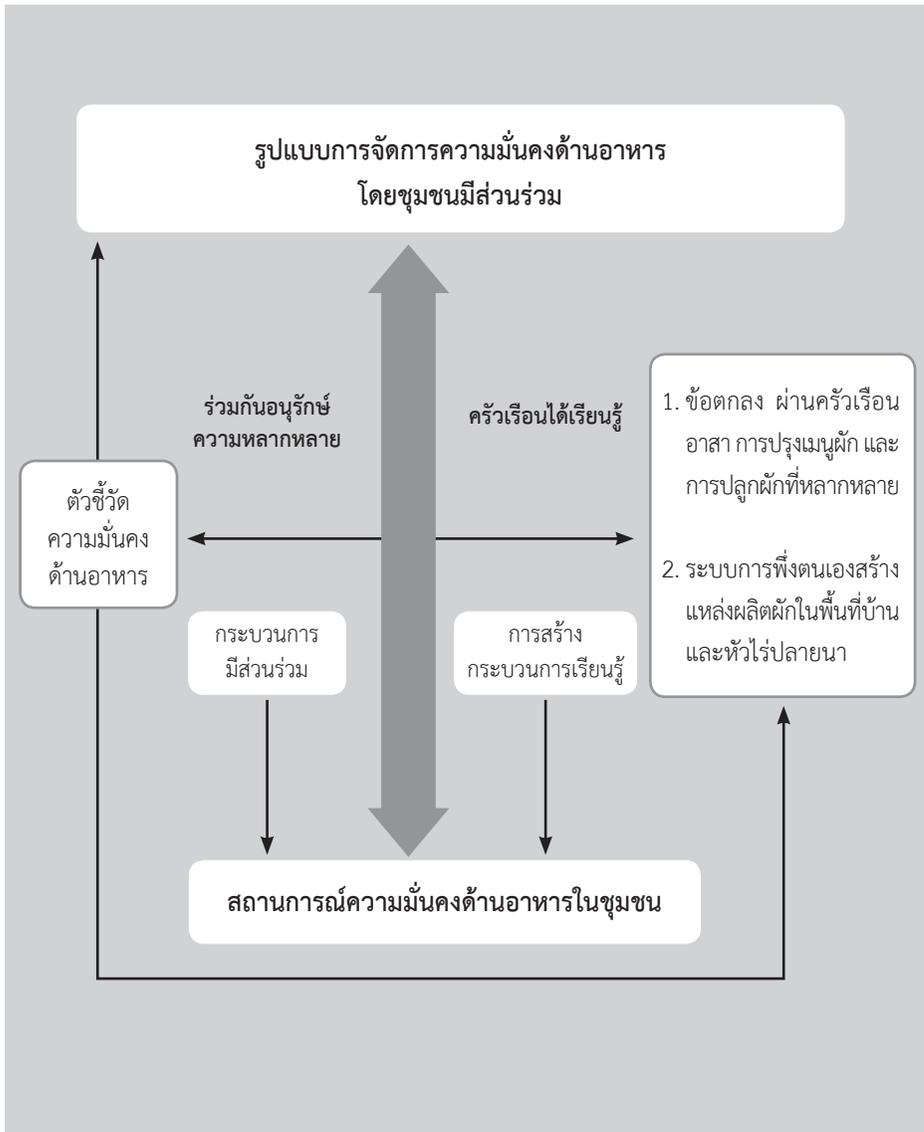
● รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม

สำหรับรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม พจนาน อินทรมานนท์ และคณะ (2559) ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้พลัดถิ่นภายในประเทศของชุมชนลาหู่บ้านโป่งไช้ พบว่ารูปแบบการมีส่วนร่วมชุมชนในการสร้างความมั่นคงทางอาหารประกอบไปด้วยการเลือกกิจกรรมการเพาะปลูกพืชสวนครัวเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร จัดตั้งกลุ่มปลูกผักสวนครัว ร่วมกันวางแผนปฏิบัติการ มีการกำหนดกิจกรรมคือการศึกษาดูงาน กำหนดพืชผักชนิดที่ปลูก เลือกพื้นที่ เตรียมพื้นที่ปลูก ตลอดจนการปลูกและดูแลรักษาพืชผัก ในส่วนของการประเมินผล การมีส่วนร่วมได้ใช้กระบวนการสนทนากลุ่มพบว่าผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยเชื่อมั่นว่าการปลูกผักสวนครัวเป็นรูปแบบและวิธีการที่เหมาะสม โดยมีข้อเสนอแนะว่าให้มีการส่งเสริมการเก็บเมล็ดพันธุ์ผักที่เหมาะสมกับพื้นที่และสภาพแวดล้อมของพื้นที่ซึ่งสามารถเติบโตได้ดี ตลอดจนเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านได้ในระยะยาว

นอกจากนี้จอมขวัญ ชุมชาติ (2557) ได้วิเคราะห์การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโคกพยอม คือ การจัดการแหล่งอาหารเนื่องจากแหล่งอาหารเป็นสาธารณะที่ทุกคนมีสิทธิเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ดังนั้นคนในชุมชนต้องดูแล ซึ่งเขาเสนอแนวทางในการจัดการป้องกัน พัฒนาและแก้ไขดังนี้ *ประการแรก* การเข้าถึงแหล่งอาหารธรรมชาติควรเข้าไปเก็บหาไม่เกินศักยภาพที่อาหารผลิตได้ *ประการที่สอง* การดูแลรักษาแหล่งอาหารธรรมชาติของชุมชนต้องอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแล *ประการที่สาม* กฎเกณฑ์ที่ชุมชนมีอยู่ต้องปฏิบัติอย่างจริงจัง *ประการที่สี่* ควรส่งเสริมการจัดการแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน โดยมีคณะกรรมการของชุมชนดูแล ตลอดจนคนในชุมชนช่วยกันสอดส่องดูแล นอกจากนี้ยังต้องให้ความสำคัญกับการจัดการแหล่งอาหารผลิตเอง โดยการส่งเสริมการปลูกพืช โดยการส่งเสริมการปลูกพืชปลอดภัยหลากหลายปลูกข้าวเพิ่มมากขึ้นส่งเสริมการปลูกผักสวนครัวปลอดสารพิษ ตลอดจนการส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์

จากข้างต้นแนวคิดเรื่อง ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารและรูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารแบบมีส่วนร่วม มีส่วนสำคัญสำหรับงานวิจัยชิ้นนี้คือ การเป็นแนวคิดที่ช่วยทำให้ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนบ้านปาง ตลอดจนถึงการนำไปวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของชุมชนในการค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างมีส่วนร่วม

● กรอบแนวคิด

● ระเบียบวิธีวิจัย

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้มีเป้าหมายสุดท้ายในเชิงผลลัพธ์ เพื่อหารูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหารในประเด็นผักและผักพื้นบ้านเพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน โดยผู้วิจัยให้ความสำคัญกับการค้นหาความหมายของความมั่นคงทางอาหาร โดยการนิยามโดยชุมชนพื้นที่ศึกษา ตลอดจนถึงการศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารในประเด็นผักและผักพื้นบ้านและได้ร่วมกับครัวเรือนต้นแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหาร จำนวน 10 ครัวเรือน และประชาชน จำนวน 10 คน ในการวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และอุปสรรคในประเด็นความมั่นคงทางอาหารเพื่อนำไปสู่การร่วมกันหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในประเด็นผักและผักพื้นบ้าน

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดย 1) ศึกษาสถานการณ์สร้างความมั่นคงทางอาหารและความหลากหลายทางชีวภาพในประเด็นผักและผักพื้นบ้านในชุมชน โดยการศึกษาเอกสารและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง และสังเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นเพื่อนำมาใช้วางกรอบประเด็นในการศึกษา สำนวจสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนและชุมชนในพื้นที่หมู่บ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะนัง จังหวัดลำปาง ผ่านเครื่องมือศึกษาและวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม คือ เส้นเวลา ตัวอย่างเช่น ประวัติศาสตร์การปลูกพืช การมีอาหารพอเพียง การเข้าถึงอาหาร การบริโภคผักที่ปลอดภัยและความหลากหลายของพันธุ์ผักพื้นบ้าน ตลอดจนถึง เครื่องมือปฏิบัติทฤษฎีความรู้ในการศึกษาช่วงเวลาของการปลูกผักแต่ละชนิดในชุมชน การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ประชาชนในหมู่บ้าน แกนนำชุมชน การสนทนากลุ่มย่อย (Focus Group) ผ่านการใช้แผนที่ทางความคิด เพื่อแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ที่เกี่ยวข้องตามประเด็นลักษณะ สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน

2) ค้นหารูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร โดยชุมชนมีส่วนร่วม เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของครัวเรือน ผ่านการสนทนากลุ่ม เพื่อหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคม ระดับครัวเรือน การใช้การประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อหารูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารเชิงเศรษฐกิจและสังคมด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน

● กลุ่มผู้ให้ข้อมูลและวิธีการคัดเลือก

พื้นที่ในการวิจัยครั้งนี้คือ หมู่บ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาคครัว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ขอบเขตด้านประชากร ประชากรในการวิจัย ผู้วิจัยเลือกกลุ่มประชากรกลุ่มเป้าหมายเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยมีตัวอย่างดังนี้ ตัวแทนครัวเรือนต้นแบบที่สนใจเข้าร่วมโครงการวิจัย จำนวน 10 ครัวเรือน ประชากรบ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาคครัว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง

● ผลการวิจัยและอภิปรายผล

1. สถานการณ์การความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ชุมชนบ้านปง ที่มีวิถีชีวิตแบบสังคมเกษตรมาตั้งแต่สมัยอดีต มีการใช้ลำนํ้าจาง เป็นปัจจัยหลักในการทำเกษตร และใช้วัสดุตามธรรมชาติในการปลูกผักที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ฟางข้าว และปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์ ซึ่งการปลูกผักในอดีตเป็นการปลูกผักสวนครัวในพื้นที่แต่ละครัวเรือน เพื่อนำมาบริโภคกันภายในครัว

เรือน เมื่อเหลือจากการบริโภคจึงนำมาแบ่งครัวเรือนข้างเคียงหรือนำไปจำหน่ายในตลาดชุมชน มีการปลูกผักหมุนเวียนไปกับการทำนาตลอดทั้งปี จึงมีการใช้ทรัพยากรในชุมชนอยู่ตลอดเวลาเมื่อผลทำให้ทั้งสภาพดิน สิ่งแวดล้อม สภาพอากาศเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เมื่อความต้องการผลผลิตทางการเกษตรเพิ่มมากขึ้นจึงมีการนำปุ๋ยเคมีมาใช้ ส่งผลทำให้การใช้ปุ๋ยคอกลดน้อยลง

โดยปัญหามลพิษทางอากาศ ส่วนใหญ่เกิดจากการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน เช่น การเผาทำลาย การเผาไหม้จากยานพาหนะ และโรงงานอุตสาหกรรมใกล้เคียง คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรมทำไร่ ทำสวน ทำนา ปัจจุบันมีการใช้สารเคมีในการทำเกษตร มีการเผาถางไร่ร่นา เพื่อทำการเกษตรหรือมีการเผาทำลายป่า เพื่อขยายพื้นที่ทำกินต่างๆ

ปัญหามลพิษทางดิน ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรและการฝังกลบสารเคมีต่างๆ รวมไปถึงการใช้ที่ดินอย่างผิดวิธี ส่งผลต่อสุขภาพของคนในชุมชนและเป็นปัญหาที่พบมากขึ้นในชุมชน เกิดการตกค้างของสารเคมีในร่างกาย เมื่อนำเอาผักที่ปลูกไว้มาบริโภคก็จะทำให้เกิดอันตรายต่อร่างกาย และสารเคมีตกค้างในดิน

ปัญหามลพิษทางน้ำ ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการทำกิจกรรมทางการเกษตร ที่มีการนำสารเคมีมาใช้จึงทำให้เกิดการตกค้างในดิน เมื่อฝนตกจึงทำให้เกิดการชะล้างสารเคมีที่มีอยู่ในดินให้ไหลลงสู่แม่น้ำ ทำให้คุณภาพน้ำจางค่อยๆ เสื่อมลงและการเน่าเสียในระยะยาว จากสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงปัจจัยในการผลิตพืชอาหารซึ่งในที่นี่คือผักของชุมชน ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตที่ผลิตเพื่อจำหน่ายในระบบตลาด จึงมีผลโดยตรงต่อสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในมิติของการที่ชุมชนต้องได้บริโภคอาหารที่ปลอดภัย รวมทั้งการมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยา และความคงอยู่ของฐานทรัพยากร ซึ่งดิน น้ำ และ

อากาศล้วนเป็นปัจจัยในการผลิตอาหารที่สำคัญของชุมชน ถ้าหากปัจจัยในการผลิตข้างต้นเกิดการปนเปื้อนจะมีผลต่ออาหารของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเพาะปลูก ที่เริ่มส่งผลต่อคนในชุมชนในด้านลบมากยิ่งขึ้น ชุมชนจึงได้มีแนวทางในการนำหลักการทำการเกษตรแบบอินทรีย์ เพื่อเป็นการลดการใช้สารเคมีในการปลูกพืชผักให้มีน้อยลง โดยใช้หลักการเกษตรอินทรีย์ควรจะต้องส่งเสริมและสร้างความยั่งยืนให้กับสุขภาพอย่างเป็นองค์รวมของดิน พืช สัตว์ มนุษย์ และโลก ซึ่งสุขภาพของสิ่งมีชีวิตและของชุมชน เป็นหนึ่งเดียวกันกับสุขภาพของระบบนิเวศ การที่ผืนดินมีความอุดมสมบูรณ์จะทำให้พืชพรรณต่างๆ แข็งแรงส่งผลต่อสัตว์เลี้ยงและมนุษย์ ที่อาศัยพืชพรรณเหล่านั้นเป็นอาหาร โดยสุขภาพเป็นองค์รวมและเป็นปัจจัยที่สำคัญของสิ่งมีชีวิต การมีสุขภาพที่ดีไม่ใช่การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ แต่รวมถึงภาวะแห่งความเป็นอยู่ที่ดีของกายภาพ จิตใจ สังคม และสภาพแวดล้อมโดยรวม ความแข็งแรง ภูมิคุ้มกัน และความสามารถในการฟื้นตัวจากความเสื่อมถอยเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของสุขภาพที่ดี

2. ปฏิทินการทำการเกษตรของชุมชนบ้านปาง

จากการสอบถามข้อมูลจากกรณีตัวอย่าง ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและทำอาชีพการปลูกผักในชุมชนเป็นระยะเวลานานตั้งแต่ปี 2551 – ปัจจุบัน วิถีชีวิตการทำกิจกรรมการปลูกผัก จะมีการปลูกพืชหมุนเวียนไปกับการทำนา ตลอดทั้งปีต่อเนื่องกันมาโดยตลอด เมื่อหมดฤดูกาลทำนาหรือหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้วนั้น จะมีการเตรียมพื้นที่ในการลงปลูกผักตามสภาพอากาศในช่วงนั้นตามความเหมาะสม และผลผลิตจะสามารถเจริญเติบโตได้ดีและให้ผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคและนำไปจำหน่ายต่อไป (สัมภาษณ์ นางเพชร สายปินตา 16 มีนาคม 2560) ดังปฏิทินการผลิตพืชผักดังนี้

ปฏิทินการทำการเกษตรของชุมชนบ้านปาง

เดือน	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
กิจกรรมการปลูกพืชผักของบ้านปาง หมู่ 2 ตำบลป่าต้นนาครัว อำเภอแม่ทะ จังหวัดลำปาง ประจำปี 2560												
ทำนา												
หว่านกล้า												
ผักกาด												
มะเขือ												
พริก												
ถั่วฝักยาว												
ผักชี												
กะหล่ำดอก												
หน่อไม้												

3. ชุมชนบ้านปาง: ชุมชนผู้ปลูกผักเพื่อยังชีพสู่การปลูกเพื่อจำหน่าย

ชุมชนบ้านปาง ถือเป็นชุมชนที่มีรากฐานการพัฒนาชุมชนและการสร้างความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนผ่านการเป็นชุมชนที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับแม่น้ำจาง โดยในยุคก่อน ปีพ.ศ.2540 เป็นยุคที่ชาวบ้านปางมีการเข้าไปจับจองพื้นที่บริเวณข้างลำน้ำจางเพื่อใช้ในการปลูกพืชผัก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลากชุมชนจะนิยมปลูก มะเขือ ผักกาด ถั่วฝักยาว ข้าวสาลีตอ และกะหล่ำปลี เป็นต้น ซึ่งการทำการเกษตรบริเวณเนินดินใกล้เคียงกับลำน้ำจางเป็นการจับจองที่ดินโดยใช้สิทธิการใช้ของชุมชนบ้านปาง โดยเน้นความยั่งยืนของสมาชิกในครัวเรือนแต่ละครัวเรือนที่สามารถบุกเบิกที่ดินในการสร้างแปลงได้ ทั้งนี้การดำเนินกิจกรรมการผลิตผักที่ใช้ในการบริโภคของคนบ้านปางเป็นไปในลักษณะการส่งต่อความรู้จากรุ่นสู่รุ่น ทั้งในวิธีการ ตลอดบริเวณที่ใช้ในการเพาะปลูกหรือแม้กระทั่งการเลือกพันธุ์ผักที่ใช้ปลูก ซึ่งในอดีตชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงได้ขนานนามบ้านปางว่าเป็น “บ้านปางมะเขือ” เนื่องจากอดีตจนกระทั่งปัจจุบันมีการปลูกมะเขือในทุกครัวเรือน

ทั้งนี้ นอกจากมะเขือจะเป็นพืชที่สามารถรับประทานได้ในครัวเรือนแล้ว
ยังเป็นพืชที่สามารถนำไปจำหน่ายในกาดมั่ว หรือตลาดค้าส่งผักของคนในชุมชน
ได้อีกด้วย โดยนายแก้ว สายปินตา อายุ 69 ปี ได้เล่าว่า

“ในช่วงฤดูน้ำหลากสมัยก่อนจะปลูกผักกาด มะเขือ ข้าง
น้ำจาง ที่ปลูกมะเขือเพราะอายุยืนเก็บได้หลายรอบ ส่วนผักอย่าง
ผักกาดอายุไม่ยืน ส่วนฉายาบ้านปงมะเขือก็ได้มาจากการที่ชาว
บ้านพ่อแม่ พี่น้อง ปลูกมะเขือมาก บางครั้งชาวบ้านที่บ้านอื่นเข้า
ก็บอกว่าถ้าไปบ้านปงก็กลัวได้กินตำมะเขือ”

(สัมภาษณ์ นายแก้ว สายปินตา 24 กันยายน 2560)

ภายหลังจากการดาดลำน้ำจางบริเวณตลิ่ง และการพัฒนาระบบการ
ชลประทานที่เริ่มมีการรुकืบขององค์กรภาครัฐที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมใน
การบริหารจัดการน้ำเป็นระบบมากขึ้น ตามระเบียบแบบแผนของทางราชการ
ซึ่งจากการเปลี่ยนแปลงทางด้านการปรับพื้นที่ที่เอื้อให้เกิดการส่งน้ำที่เป็น
มาตรฐานทำให้พื้นที่ในการปลูกผักบริเวณริมตลิ่งหายไปในช่วงปลายปี พ.ศ.
2540 จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2538 มีร้านขายเมล็ดพันธุ์ผัก และเพาะกล้าผัก
เกิดขึ้น 1 ร้าน โดยเจ้าของร้านเป็นลูกหลานของคนบ้านปง

หากกล่าวโดยสรุปแล้วการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตผักพื้นบ้านและผัก
ที่ใช้ในการปรุงอาหารของคนบ้านปง เริ่มเปลี่ยนแปลงไปที่ละน้อยภายหลังจาก
การสร้างเขื่อนน้ำจาง ตลอดจนการดาดลำเหมือนคอนกรีตบริเวณตลิ่งน้ำจาง
โดยในปัจจุบันพบว่าพื้นที่ที่ใช้ในการผลิตผักอยู่ในพื้นที่บ้านของชาวบ้านเป็น
หลัก โดยผักส่วนใหญ่เป็นผักพื้นบ้านที่ใช้ในการประกอบอาหาร คือ ตะไคร้
ใบมะกรูด ใบชะพลู มะเขือ และพริกเป็นต้น นอกจากนี้ยังประกอบไปด้วยผัก
ที่สามารถนำไปจำหน่ายและบริโภคภายในครัวเรือนได้เช่น กะหล่ำดอก ผักกาด
กะหล่ำดอก และคะน้า เป็นต้น

เหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ (Timeline) ของการสร้างความมั่นคงทางอาหารของบ้านปง

ช่วงเวลา (ปี พ.ศ.)	เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกที่สำคัญ
100 ปีที่ผ่านมา	ก่อตั้งชุมชน
พ.ศ. 2518	เริ่มทำการเกษตร โดยมีพ่ออยู่ใจ สายปินตา เป็นผู้ริเริ่ม (ผักพื้นบ้าน และเลี้ยงสัตว์)
พ.ศ. 2519	ขาดแคลนน้ำ เริ่มระดมเงินทุนซื้อเครื่องสูบน้ำ
พ.ศ. 2520	เริ่มปลูกผัก เช่น มะเขือ ผักกาด และพริก ในพื้นที่หัวไร่ปลายนา เพื่อบริโภคภายในครัวเรือน เหลือจำหน่าย
พ.ศ. 2530	คนหนุ่มสาวเริ่มไปทำงานนอกชุมชน
พ.ศ. 2538	มีร้านขายเมล็ดพันธุ์ผัก และเพาะกล้าผัก
ประมาณก่อนปี พ.ศ. 2540	ชาวบ้านปงจับจองที่ดินบริเวณน้ำจางเพื่อปลูกผัก
ปลายปี พ.ศ. 2540	รัฐเข้ามาดาดลำเหมือนคอนกรีตบริเวณตลิ่งน้ำจาง ทำให้พื้นที่ในการปลูกผักลดลงไป
ประมาณปี พ.ศ. 2540	เริ่มใช้ปุ๋ยเคมีการปลูกผักและทำการเกษตรอื่นๆ (เร่งผลผลิต)
พ.ศ. 2550	ทำกิจกรรมทางการเกษตรโดยอาศัยลำน้ำจางเป็นแหล่งน้ำหลักสำคัญ เริ่มมีการเลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว บริโภคในครัวเรือน (ผักพื้นบ้าน)
พ.ศ. 2552	ปลูกผัก โดยใช้วัสดุตามธรรมชาติ เช่น ฟางข้าว ปุ๋ยคอกจากมูลสัตว์
ประมาณปี พ.ศ. 2553	เริ่มนำผักที่เหลือจากบริโภคมาจำหน่ายในตลาดชุมชน
ประมาณปี พ.ศ. 2552	เปลี่ยนแปลงจากการปลูกผักเพื่อบริโภคเป็นปลูกเพื่อจำหน่าย (ผักเศรษฐกิจ)
ประมาณก่อนปี พ.ศ. 2557	ชาวบ้านปงเลี้ยงคิงเพื่อจำหน่ายและส่วนหนึ่งนำไปใช้ในครัวเรือน
ภายหลังปี พ.ศ. 2557	ปริมาณครั้งก็ลดจำนวนลง ชาวบ้านล้มต้นจามจรี เพื่อนำไปเป็นไม้แกะสลัก ทำให้พื้นที่ในการปลูกผักของชาวบ้านปงเพิ่มมากขึ้น
พ.ศ. 2559	ชาวบ้านปงปลูกผักแบบผสมผสานในครัวเรือน และพื้นที่นาในช่วงหลังจาก การเก็บเกี่ยวข้าว

4. รูปแบบและการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร : องค์กรความรู้เรื่องการผลิตผัก ในชุมชนบ้านปง

4.1 รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

สำหรับรูปแบบการจัดการองค์กรความรู้เรื่องการเพาะปลูกผักพื้นบ้าน เพื่อสร้างการเรียนรู้ในเรื่องความมั่นคงด้านอาหารของชาวบ้านปงจากการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้พบว่า ชาวบ้านปงมีการสื่อสารองค์ความรู้เรื่องการปลูกผักที่เป็นไปในลักษณะของการส่งต่อจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านการทำให้ดู ทั้งในเรื่องของการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ ที่ให้ฝ่ายหญิงเป็นผู้เก็บรวบรวมเมล็ดพันธุ์ โดยส่วนใหญ่จะเก็บเมล็ดพันธุ์ผักกาด หอมแดง แมงลัก โหระพา เป็นต้น นอกจากการเก็บรวบรวมเมล็ดพันธุ์แล้ว การส่งต่อความรู้เรื่องการปลูกผักส่วนใหญ่เป็นการทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง เริ่มตั้งแต่ในระดับครัวเรือน จากนั้นขยายเป็นระดับเพื่อนบ้าน และกลายเป็นชุมชนที่ปลูกผักเพื่อลดรายจ่ายให้ครัวเรือนของตนเองในที่สุด ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นผลผลิตของการสร้างองค์ความรู้ และสืบสานองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่นของชาวบ้านปง

ดังเช่นในกรณี ของยายหลั่น สายเครือเปีย ปัจจุบันอายุ 76 ปี ไม่มีอาชีพ เนื่องจากชราภาพอาศัยอยู่กับลูกชายอายุ 47 ปี 2 คนแม่และลูก บ้านของยายหลั่นมีเนื้อที่อยู่ประมาณ 1 งานเศษ แต่ยายหลั่นสามารถสร้างความหลากหลายให้เกิดขึ้นในพื้นที่บ้านของยายหลั่น โดยการปลูกพืชผักที่หลากหลายซึ่งวัดจากการนับชนิดของผักพื้นบ้านและผักที่ปลูกไว้เพื่อจำหน่ายและบริโภคภายในครัวเรือน จำนวนทั้งสิ้น 32 ชนิดพันธุ์ดังนี้ มะเขือยาว ผักตำลึง ผักข่า พริก หอมแดง ผักทอง โหระพา แมงลัก กะเพราใบใหญ่ ผักปลั่ง กัญชาใส่แกลง ผักเผ็ด ผักไฮ ใบเตย หอมด่วน ใบมะกรูด ชিং แดงกวา ผักชีฝรั่ง ใบตุน ผักชะอม กะเพราขาว ข่า ผักหวานกะเพราดำ บวบเหลี่ยม ผักชี กะหล่ำดอก กะหล่ำปลี ผักมะเขีตพลู และตีปลี

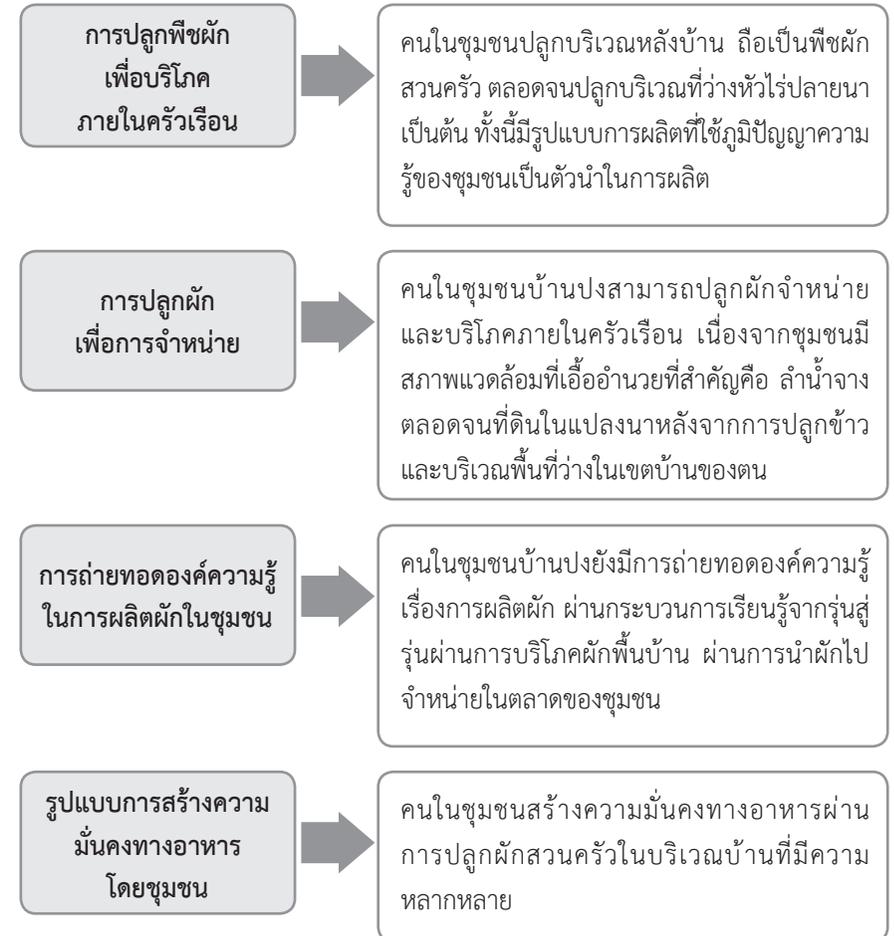
จากกรณีข้างต้นจะเห็นว่าชุมชนบ้านปงมีวัฒนธรรมการบริโภคผักพื้นบ้านเป็นพื้นฐานอย่างยาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน เนื่องจากผักเป็นพืชอาหารที่สำคัญเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมการกินของชุมชน ซึ่งสะท้อนผ่านการใช้พื้นที่ปลูกผักสวนครัว ในเขตพื้นที่บ้านในทุกหลังคาเรือนที่มีพื้นที่เหลือจากการสร้างบ้าน ยิ่งไปกว่านั้นจากการจัดกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยใช้วิธีการสนทนากลุ่มพบว่าผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยเลือกรูปแบบในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารในมิติผักคือการเพาะปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับพวกเขา ซึ่งเป็นไปตามบริบทของชุมชนแต่เดิม และเลือกที่จะสร้างความมั่นคงทางอาหารผ่านการบริโภคผักพื้นบ้านผ่านการปรุงอาหารในครัวเรือนของตนเองเพื่อสร้างความยั่งยืนผ่านวัฒนธรรมการกิน ทั้งนี้ในส่วนของกรณีศึกษาผู้วิจัยใช้วิธีการสนทนากลุ่มทำให้พบว่าคนในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการเห็นว่าการผลิตพืชอาหารตามบริบททางสังคมเป็นเรื่องจำเป็น ซึ่งในที่นี้คือวัฒนธรรมการกินที่ได้จากการปลูกผักสวนครัว และมีพื้นที่ว่างเปล่าปลูกผักเพื่อการจำหน่ายเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับชุมชน

ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ พจนาน อินทรมานนท์ และคณะ (2559) ที่ได้ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้พลัดถิ่นภายในประเทศของชุมชนลาหู่บ้านโป่งไช่ โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเข้าไปวิเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนพบว่า ชุมชนเลือกกิจกรรมการเพาะปลูกพืชสวนครัวในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยจัดตั้งกลุ่มปลูกพืชสวนครัว นอกจากนี้รูปแบบของการผลิตผักชาวบ้านปง ส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำการเกษตรเป็นหลัก โดยการทำนาหมุนเวียนไปกับการปลูกพืชผักต่างๆ โดยมีการปลูกพืชผัก แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ การปลูกพืชผัก เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและการปลูกผักเพื่อการจำหน่าย ทั้งในตลาดภายในชุมชนและตลาดภายนอกชุมชน (พ่อค้า – แม่ค้าคนกลาง)

นอกจากนี้รูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหารในชุมชนบ้านปงยังให้ความสำคัญกับเรื่องของการจัดการแหล่งอาหารที่ชุมชนผลิตเอง ซึ่งในที่นี้คือที่ดินบริเวณหัวไร่ปลายนา บริเวณที่ว่างของพื้นที่บ้าน โดยชุมชนบ้านปงส่วนใหญ่จะปลูกพืชผักสวนครัว ตลอดจนพืชผักเศรษฐกิจเพื่อบริโภคในครัวเรือน ทั้งนี้ในที่ดินดังกล่าวจึงเต็มไปด้วยความหลากหลายของพืชผักที่เป็นพืชอาหารของชุมชน ซึ่งคล้ายคลึงกับข้อค้นพบของ จอมขวัญ ชุมชาติ (2557) ในประเด็นการที่ชุมชนได้ให้ความสำคัญกับการจัดการแหล่งอาหารผลิตเอง โดยการส่งเสริมการปลูกพืช โดยการส่งเสริมการปลูกพืชปลอดภัยหลากหลาย ส่งเสริมการปลูกผักสวนครัวปลอดสารพิษ

จากข้างต้น ความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านปง สำหรับงานวิจัยนี้คือ ร้อยละ 90 ของครัวเรือนที่อยู่ชุมชนมีพื้นที่ปลูกผักที่เป็นพืชอาหารที่หลากหลายไว้ในพื้นที่บ้านของตนเอง การเลือกที่จะปรุงอาหารด้วยผักที่อยู่ในบริเวณบ้าน บริเวณหัวไร่ปลายนาภายใต้สถานการณ์ความไม่มั่นคงด้านอาหาร ที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งนี้ผักที่ชุมชนบ้านปงสามารถปลูกและจำหน่ายได้มากที่สุด คือ พริกหนุ่ม มะเขือ และผักกาด เนื่องจากเป็นผักที่สามารถเจริญเติบโตได้เร็ว ภายใต้สภาพพื้นที่และสภาพอากาศของชุมชน สามารถให้ผลผลิตได้จำนวนมากมีระยะเวลาในการเก็บเกี่ยวได้นาน และยังเป็นพืชผักที่เป็นที่ต้องการของตลาดหลักมากที่สุด ทั้งนี้หากพิจารณาแล้วรูปแบบการผลิตผักของชุมชนบ้านปง เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต และเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมอย่างแยกไม่ออกโดยเชื่อมโยงกับบริบทของชุมชนซึ่งสามารถนำเสนอเป็นแผนภาพความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารดังนี้

รูปแบบการผลิตและการจัดการผักของชุมชนบ้านปง เพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหาร

สรุปผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของบ้านปาง ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะนัง จังหวัดลำปางยังเป็นสถานการณ์ที่มีความเป็นบวกมากทั้งนี้หมายถึง ผักพื้นบ้านและผักเศรษฐกิจยังเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ทั้งในเรื่องขององค์ความรู้ในเรื่องการเก็บเมล็ดพันธุ์ การเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมในการปลูก ทั้งนี้เนื่องจากผักพื้นบ้านและพืชผักสวนครัวเป็นเรื่องจำเป็นต่อการบริโภคของชุมชนโดยสามารถแบ่งเป็นประเด็นได้ดังนี้

ประเด็นความจำเป็นที่ 1 ผักมีความสำคัญเนื่องจากวัฒนธรรมการปลูกและการเลือกชนิดพันธุ์เป็นมรดกทางความคิดของบรรพบุรุษ ในเรื่องการสร้างภาพลักษณ์ของการเป็นชุมชนผู้ปลูกผัก เพื่อใช้ในการบริโภคและจำหน่าย จึงทำให้เกิดการสืบทอด รวมไปถึงการเป็นชุมชนที่เรียนรู้เพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารซึ่งเป็นเรื่องที่สามารถทำได้และทำอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน

ประเด็นความจำเป็นที่ 2 ผักเป็นความมั่นคงทางอาหารในเรื่องของการช่วยลดรายจ่ายเพิ่มรายได้แก่คนในครัวเรือนที่อยู่ในชุมชนบ้านปาง โดยการลดรายจ่ายเกิดขึ้นจากการไม่ต้องซื้อผัก จากตลาดเนื่องจากครัวเรือนสามารถผลิตผักได้ด้วยตนเอง และในเรื่องของการเพิ่มรายได้เกิดจากการแบ่งผักที่อยู่ภายในรั้วบ้าน พื้นที่ว่างตามหัวไร่ปลายนาไปจำหน่ายที่กาดมั่ว ในเขตบ้านนาคต โดยในทุกเช้าจะมีการนำผักที่มัดเป็นกำในตอนเย็นไปขายให้แก่พ่อค้าแม่ค้า และชาวบ้านที่ต้องการซื้อเพื่อนำไปบริโภค

ประเด็นความจำเป็นประการที่ 3 ผักเป็นเสมือนแหล่งอาหารที่ปลอดภัยจากสารเคมี ซึ่งในที่นี้ไม่ได้หมายถึง ปลอดภัยจากสารเคมี แต่สำหรับชาวบ้านแล้วการได้ปลูกผักเองดูแลตามสภาพตามบริบทของตนเอง ซึ่งเป็นเรื่ององค์ความรู้และความเต็มใจของชาวบ้าน

นอกจากนี้สภาพความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนบ้านปาง สามารถอธิบายตามตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนดังนี้ คือการพึ่งพาตัว

เองและพึ่งพาทรัพยากรจากลำน้ำจางเพื่อหล่อเลี้ยงพืชผักในพื้นที่การเกษตรที่ชุมชนมีกรรมสิทธิ์ในการถือครองซึ่งเป็นประเด็นที่เอื้อต่อการผลิตผักเพื่อจำหน่ายและบริโภคภายในครัวเรือน สำหรับมิติทางด้านการมีพืชอาหารไว้บริโภคภายในครัวเรือน พบว่าชุมชนบ้านปางมีศักยภาพในการผลิตผักพื้นบ้านผ่านการปลูกพืชผักสวนครัวในบริเวณที่ว่างของบ้าน ส่วนมิติทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร พบว่าชุมชนมีการส่งต่อองค์ความรู้ในการปลูกผักจากรุ่นสู่รุ่น ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมผ่านการบริโภคอาหารในครัวเรือน ตลอดจนการปลูกพืชผักสวนครัวในบริเวณบ้านของตนเอง

4.2 การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

การจัดการความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมนั้น สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้คือการจัดการให้มีความมั่นคงทางอาหารของชุมชนดำรงอยู่ต่อไป ซึ่งหมายถึงการมีผักในการบริโภคที่หลากหลาย มีพื้นที่ในการปลูกและผักมีการปนเปื้อนจากสารเคมีน้อยที่สุด ทั้งนี้พบว่าผู้เข้าร่วมโครงการวิจัยมีการวางแผนในการจัดการความมั่นคงทางอาหารผ่านการพูดคุยในเรื่องสถานการณ์ความรุนแรงเรื่องสารเคมี พื้นที่ว่างในการปลูกผัก ตลอดจนสมาชิกในครัวเรือนที่ต้องบริโภคเมนูอื่นที่ไม่มีผักในชุมชนเป็นส่วนประกอบเนื่องจากต้องเข้าไปทำงานในเมืองลำปาง ยังผลให้ครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการวิจัยมีการวางแผนให้ทุกครัวเรือนปลูกผักในบ้าน พื้นที่ว่างตลอดจนปรุงเมนูผักซึ่งข้างต้นคือการวางแผนในระยะแรก ซึ่งชุมชนมองว่าสามารถทำได้ในระยะยาวได้

ในขั้นตอนของการจัดการองค์กร การขอมติชุมชน การประสานงาน ตลอดจนการควบคุมแผนการจัดการที่จะนำมาซึ่งความมั่นคงทางอาหาร (ประเด็นผัก) ชุมชนมองเห็นว่าโดยธรรมชาติชุมชนมีโครงสร้างของชุมชนอยู่แล้วซึ่งสามารถทำงานประสานกับทุกครัวเรือนในชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้บริหาร

ชุมชน ซึ่งในประเด็นนี้ครัวเรือนเห็นร่วมกันว่าประเด็นเรื่องการจัดการความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทุกครัวเรือนจึงเป็นเรื่องที่ทุกคนให้ความสนใจเพราะเป็นเรื่องของปากท้อง ซึ่งผลจากการจัดการความมั่นคงทางอาหารชุมชนปรากฏผ่านการเลือกกิจกรรมการปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารภายในครัวเรือน โดยการกำหนดเมนูการปรุงอาหารที่ต้องประกอบด้วยผักพื้นบ้านในทุกเมนู ปลูกและดูแลพืชผัก ตลอดจนถึงมีการนบชนิดของผักในสวนครัวของตนเอง ซึ่งข้อเสนอของชุมชนในประเด็นการจัดการความมั่นคงทางอาหารสะท้อนถึงความสามารถในการพึ่งตนเองทางอาหาร ทั้งการจัดการวัตถุดิบคือผัก การจัดการที่ดินในการปลูก การแปรรูปอาหารที่สอดคล้องไปกับสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านปง ยิ่งไปกว่านั้นชุมชนยังให้ความสำคัญกับการจัดการความมั่นคงด้านอาหารของชุมชนตั้งแต่ระดับบุคคลซึ่งเป็นสมาชิกของครัวเรือน ผ่านการส่งต่อความคิดเรื่องการปรุงอาหารจากผัก ตลอดจนการลงมือปฏิบัติผ่านการปรุงอาหารที่มีผักเป็นส่วนประกอบให้สมาชิกในครัวเรือนได้บริโภค

● สรุปผลการศึกษา

การจัดการความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบ้านปง คือ การสร้างความมั่นคงทางด้านความหลากหลายของชนิดผักที่อยู่ในบริเวณบ้าน และชุมชนผ่านการเพาะปลูกผัก ตลอดจนถึงการส่งเสริมให้คนในชุมชนปรุงเมนูผักเพื่อการคงอยู่ของผักพื้นบ้านที่อยู่ในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการส่งต่อความรู้เรื่องผักจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการบริโภคผักเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน เนื่องจากชุมชนให้ความสำคัญต่อผักที่อยู่บริเวณบ้านเป็นเสมือนการมีพืชอาหารไว้รอบบ้านของตนเองซึ่งคนในชุมชนสามารถนำไปบริโภคเป็นอาหาร โดยส่วนใหญ่เป็นผักที่คนในชุมชนปลูก

โดยการหลีกเลี่ยงสารเคมี ซึ่งในประเด็นนี้เป็นประเด็นท้าทายของคนในชุมชนเนื่องจากเกษตรกรผู้ปลูกผักบริเวณโดยรอบชุมชนบ้านปง มักใช้สารเคมีในการดูแลพืชผักของตนเองเมื่อพวกเขาปลูกเพื่อจำหน่าย

● ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาเรื่องสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร ในประเด็นพื้นที่ในการปลูกผัก ผักพื้นบ้านในชุมชนบ้านปง หมู่ 2 ตำบลป่าตันนาครี อำเภอมะเทะ จังหวัดลำปาง และรูปแบบการจัดการความมั่นคงด้านอาหาร เพื่อลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางอาหารเชิงสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะในประเด็นเรื่องการจัดการความมั่นคงด้านอาหารในชุมชน โดยมีมติที่ชุมชนมีส่วนร่วม โดยเสนอในประเด็นนโยบายการจัดการความมั่นคงในอาหาร (ในประเด็นผักและผักพื้นบ้าน) ต้องอยู่ในภารกิจการส่งเสริมหลักขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่น หรือทุกหมู่บ้าน เนื่องจากมีประโยชน์ทั้งด้านสุขภาพที่ดีที่จะเกิดขึ้นต่อสมาชิกในชุมชน หรือแม้กระทั่งการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ในชุมชนที่มีวัฒนธรรมการปลูกผัก อีกทั้งยังสนับสนุนให้เกิดการใช้สิทธิชุมชนเข้ามามีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนสุขภาพชุมชน ตลอดจนส่งเสริมให้ชุมชนจัดการตนเองภายใต้ทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของตนเอง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

- ไกรสิทธิ์ ตันติศิริรินทร์.(2554).ความมั่นคงทางด้านอาหารระดับนานาชาติและระดับประเทศ.*การประชุมวิชาการโภชนาการแห่งชาติครั้งที่ 5*.วันที่ 5-7 กันยายน 2554, ณ ศูนย์นิทรรศการและการประชุมไบเทคบางนา กรุงเทพฯ.
- จอมขวัญ ชุมชาติ.(2557).*ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโคกพะยอม ตำบลละงู อำเภอละงู จังหวัดสตูล* (วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรบัณฑิต).สงขลา : สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- พจนาด อินทรมานนท์ และคณะ.(2559).กระบวนการมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้พลัดถิ่น ภายในประเทศ บ้านโป่งไฮ ตำบลแม่สาว อำเภอแม่เมาะ จังหวัดเชียงใหม่.*วารสารสังคมศาสตร์วิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย*.ฉบับที่ 9 ปีที่ 2 พฤษภาคม – สิงหาคม 2559,75-90
- เสาวลักษณ์ รุ่งตะวันและคณะ.(2559).*รูปแบบการจัดการความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งขนาดเล็ก: กรณีศึกษา ชุมชนบุโบย ตำบลแหลมสน อำเภอละงู จังหวัดสตูล*.รายงานการวิจัย.สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ศจินทร์ ประชาสันต์.(2555).*ความมั่นคงทางอาหาร : แนวคิดและตัวชี้วัด*. พิมพ์ครั้งที่ 1. นนทบุรี : มูลนิธิชีววิถี

ภาษาอังกฤษ

- Hamm, M. W., & Bellows, A. C. (2003). Community food security and nutrition educators.*Journal of Nutrition Education and Behavior*, 35(1), 37-43.
- Fisher, A. (1997). What is Community Food Security? *Urban Ecologist*, Issue 2.

สัมภาษณ์

นายแก้ว สายปินตา	วันที่ 23 สิงหาคม	2560
นางหลัน สายเคื้อเปี้ย	วันที่ 12 มิถุนายน	2560
นายสมพล คำวงศ์	วันที่ 14 กรกฎาคม	2560
นางฟองจันทร์ วงศ์เรือ	วันที่ 13 สิงหาคม	2560
นายมนัส วงศ์เรือ	วันที่ 13 สิงหาคม	2560

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง ประจำปีงบประมาณ 2560

